

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี

Factors Affecting the Changes of Taladlang District, Lopburi Province

จิตติมาพร พามา¹ กฤตพร ห้าวเจริญ²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยศึกษาจากพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างที่สามารถแสดงออกผ่านความสัมพันธ์ระหว่าง คน กิจกรรม และพื้นที่ แล้วจึงสรุปปัจจัยหลัก และปัจจัยรองที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างในแต่ละช่วงเวลา โดยใช้การเก็บข้อมูลจากการลงพื้นที่สำรวจ การสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่ทั้งบุคคลสำคัญ และบุคคลทั่วไป รวมถึงสืบค้นข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยจากการศึกษาพบว่าในยุคเริ่มต้นชุมชนการค้าย่านตลาดล่างเป็นพื้นที่ชุมชนการค้าที่เกิดขึ้นจากการตั้งถิ่นฐานในทำเลที่เหมาะสม ประกอบกับความพร้อมด้านสาธารณูปการ จึงสนับสนุนให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและทำการค้า โดยมีนโยบายการค้ากับต่างชาติสนับสนุนให้เกิดการเติบโตทางการค้าบริเวณย่านตลาดล่างอย่างต่อเนื่องจนเข้าสู่ยุครุ่งเรืองทางการค้าได้มีการพัฒนาการคมนาคมทางบกและทางรางทำให้การเดินทางขนส่งสะดวกยิ่งขึ้น ส่งผลให้กิจกรรมการค้าคึกคัก และดึงดูดให้เกิดการอพยพย้ายของพ่อค้า และแรงงานต่างชาติ แต่ต่อมาเมื่อเกิดการขยายตัวของเมืองและพัฒนาย่านการค้าใหม่ ประกอบกับการพัฒนาแสนถนนอย่างเต็มรูปแบบจึงเป็นการปิดกั้นเส้นทางทางน้ำลงโดยสมบูรณ์ ทำให้บทบาทการเป็นย่านการค้าของย่านตลาดล่างลดลง กล่าวได้ว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างที่สำคัญ คือ ปัจจัย ด้านการคมนาคม และการขนส่ง และปัจจัยรอง คือ รูปแบบและประเภทของกิจกรรม และการเข้ามาลงทุนของธุรกิจการค้าขนาดใหญ่ในย่านการค้าใหม่ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และกิจกรรม ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ของย่านตลาดล่างจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: ปัจจัย การเปลี่ยนแปลง ย่านตลาดล่าง

Abstract

This study focuses on the factors affecting the changes of a commercial district, Taladlang in Lopburi province, Thailand, from past to present by studying the relationship among people, community-based activities, and area usage behavior. The study will identify primary and secondary factors affecting the changes of Taladlang in each period. The methodologies include a survey and interviewing key informants and local people, as well as using secondary data from related organizations. The results show that, in the early period, with availability of public facilities, Taladlang was suitable for settlements and trading. Moreover, the open trading policy helped to promote the growth of trading activities in the area successively. As a result, the development of land and rail transportation was initiated for more convenience, trading activities bustled, and merchants and foreign laborers migrated into the area. However, in the later period, due to urban growth and the development of new commercial districts along with the full development of the road, the water way was shut down completely. These changes have diminished the commercial role of Taladlang. In short, the primary

^{1,2} สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

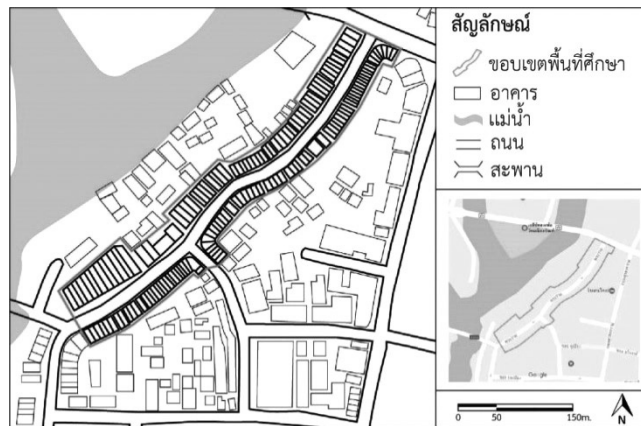
factors affecting the changes of Taladlang are transportation and logistics. The secondary factors are the format and type of activities as well as the investment of large business enterprises in new commercial districts. Moreover, changes in lifestyle and activities play an important role in the changes of the commercial district, Taladlang in Lopburi province, up to the present.

Keywords: Factors Changes Taladlang District

1. บทนำ

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงถึงการรวมกลุ่มของชุมชนในอดีต และสะท้อนความเป็นสังคมของมนุษย์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน จึงพัฒนาพื้นที่โดยรอบให้สอดคล้องกับรูปแบบการดำรงชีวิต โดยรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจะได้รับอิทธิพลมาจากลักษณะภูมิประเทศเป็นสำคัญ มนุษย์จึงเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อุดมสมบูรณ์ ใกล้แหล่งน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการคมนาคมขนส่ง ซึ่งในอดีตใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่จึงตั้งอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำ ส่งผลให้เกิดกิจกรรมทางสังคมและพื้นที่ “ย่านการค้า” หรือ “ตลาด” เป็นพื้นที่ชุมนุมทางสังคมและแลกเปลี่ยนสินค้าตามมา แต่รูปแบบกิจกรรมในย่านก็เปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาทั้งด้านการคมนาคมขนส่ง การพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจที่ดึงดูดผู้คนจากหลากหลายอาชีพมารวมตัวกัน กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการคมนาคม (อรัญญ์ แซ่ต้ง, 2548) ดังนั้นจึงมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในย่านให้ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อยู่เสมอ ส่งผลให้มีการเปลี่ยนหน้าที่และความสำคัญของย่านตลาดตามไปด้วย ย่านตลาดหลายแห่งจึงถูกลดความสำคัญลง เนื่องจากการพัฒนาในด้านต่างๆ ที่ดึงดูดให้เกิดย่านการค้าใหม่เพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกับย่านตลาดล่างที่เป็นย่านตลาดเก่าที่ถูกลดบทบาทความสำคัญลงไปตามการพัฒนา

“ย่านตลาดล่าง” เป็นย่านการค้าที่มีความเก่าแก่ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ตั้งอยู่ในตำบลท่าหิน อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและประกอบกิจกรรมทางการค้ามานานเป็นระยะเวลากว่า 350 ปี จึงเป็นหนึ่งในย่านการค้าที่สำคัญของเมืองลพบุรี ที่มีความเจริญรุ่งเรืองในอดีต เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งในชัยภูมิที่สำคัญ มี “ถนนพระราม” เป็นถนนสำคัญ ทางตอนเหนือมีแม่น้ำบางขามไหลมาบรรจบกับแม่น้ำลพบุรี แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางการติดต่อค้าขายในอดีตจึงมีท่าเรือโดยสารในบริเวณย่านให้บริการทั้งเรือโดยสาร ลพบุรี-กรุงเทพ และเรือแจวข้ามฟากที่มีผู้คนใช้สัญจรไปมาจำนวนมาก ถือเป็นจุดเปลี่ยนถ่ายสำคัญของเมืองลพบุรีในขณะนั้น บริเวณนี้จึงมีเรือนแพ ตลาดปลา และเรือนแถวไม้ปลูกชิดติดกันหนาแน่น และมีการอพยพของประชากรชาวจีนเข้ามาอยู่อาศัยอย่างถาวรจึงมีบทบาททางการค้ากับย่านตลาดล่าง จนกระทั่งมีการพัฒนาเส้นทางรถไฟ และเส้นทางถนนในบริเวณย่านตลาดล่าง ประกอบกับการสร้างสะพาน และเขื่อนกันน้ำอีกหลายแห่ง จึงเป็นการปิดเส้นทางสัญจรทางน้ำทำให้การสัญจรทางน้ำถูกลดบทบาทลง และมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนมากขึ้น นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงต่อลักษณะทางกายภาพที่สำคัญของย่านตลาดล่าง คือ การเกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2511 ที่ทำให้เกิดความเสียหายของอาคารหลายหลัง ประกอบกับการพัฒนาศูนย์กลางเมืองใหม่ขยายไปทางด้านตะวันออก ย่านตลาดล่างที่เคยทำหน้าที่เคยรุ่งเรืองเริ่มซบเซาลง วิถีชีวิตของคนในย่านเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญของเมือง แต่ถึงแม้กิจกรรมและวิถีชีวิตของคนในย่านจะเปลี่ยนแปลงไปแต่ย่านตลาดล่างยังคงสะท้อนความเป็นย่านการค้าเก่าที่แสดงออกผ่านรูปแบบสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นของอาคาร และวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนเก่าแก่ที่ยังเหลืออยู่ ทำให้ย่านตลาดล่างเป็นอีกหนึ่งย่านการค้าที่กำลังริเริ่มโครงการอนุรักษ์ และจากเหตุผลข้างต้นจึงนำมาสู่ประเด็นปัญหาที่สนใจทำการศึกษา และทำความเข้าใจถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่าง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2208 - พ.ศ. 2560) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของคน กิจกรรม และการใช้พื้นที่ที่สะท้อนถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในย่านแต่ละช่วงเวลา ที่ทำให้ตลาดล่างตลาดเก่าแก่ของเมืองลพบุรีเปลี่ยนแปลงหน้าที่และความสำคัญตามไปด้วย ทั้งนี้การกำหนดขอบเขตของพื้นที่ศึกษานั้นพิจารณาจากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ ตามการรับรู้ต่อความเป็นย่านตลาดล่างตั้งแต่อดีต ซึ่งมีขนาดพื้นที่ศึกษาประมาณ 10 ไร่ หรือ 0.016 ตารางกิโลเมตร และมีอาณาเขตติดต่อไปนี้ (รูปที่ 1)

รูปที่ 1 ขอบเขตพื้นที่ศึกษาย่านตลาดล่างจากการสำรวจ
ที่มา: ผู้วิจัย (2560)

2. วิธีการวิจัย เครื่องมือการวิจัย และระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Research) ที่ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดการตั้งถิ่นฐาน ที่สะท้อนให้เห็นปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน แนวคิดชุมชนริมน้ำ เรือนค้าขายและตลาดพื้นถิ่น ที่แสดงถึงพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจจากการรวมกลุ่มของการตั้งถิ่นฐาน รวมทั้งแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ได้แก่ ปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม รวมถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์แล้วสรุปเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย ดังนี้ 1) ปัจจัยทางกายภาพ พิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลง และลักษณะการใช้พื้นที่ของย่าน 2) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ พิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงทางการค้า และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของย่าน และ 3) ปัจจัยทางสังคม พิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิต วัฒนธรรมและบทบาทของย่าน โดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ การสำรวจและการสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล โดยผู้วิจัยได้จัดทำแผนที่ประกอบการสำรวจ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ขอบเขตของย่าน การใช้ประโยชน์ที่ดิน การใช้ประโยชน์อาคาร และเส้นทางคมนาคม ฯลฯ ส่วนการสัมภาษณ์มีการแบ่งการสัมภาษณ์เป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มบุคคลสำคัญ เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในเชิงลึกของพื้นที่ซึ่งเป็นข้อมูลหลักในการวิเคราะห์พื้นที่ โดยมีขอบเขต คือ กลุ่มผู้ที่อยู่อาศัยหรือกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่ประกอบกิจการในพื้นที่มานานกว่า 60 ปีขึ้นไป หรืออยู่มานานพอที่จะทราบเรื่องราวในอดีตของพื้นที่หรือบริเวณใกล้เคียง ซึ่งใช้วิธีสังเกตจากรูปแบบอาคารที่อยู่อาศัยหรือทำการค้าและสอบถามจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยมีประเด็นในการสัมภาษณ์ ได้แก่ ประวัติความเป็นมา กรรมสิทธิ์ที่ดิน พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น ทั้งนี้การสัมภาษณ์เป็นแบบเฉพาะเจาะจง และยึดหลักเกณฑ์การสิ้นสุดของการถามคำถามในข้อนั้นเมื่อคำตอบที่ได้รับมีความคล้อยคลึงกันหรือตรงกัน และ 2) กลุ่มบุคคลทั่วไป เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เจาะจง โดยกลุ่มตัวอย่างที่สัมภาษณ์จะแบ่งตามกลุ่มอาชีพ คือ กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าทั้งในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง จำนวน 5 คน และกลุ่มผู้อยู่อาศัยในพื้นที่จำนวน 5 คน รวมจำนวนกลุ่มตัวอย่างของกลุ่มบุคคลทั่วไป 10 คน สำหรับประเด็นสัมภาษณ์ ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจแต่ละช่วงเวลา และการรวมกลุ่มทางสังคม เป็นต้น ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ประยุกต์ใช้แนวคิดและทฤษฎี ได้แก่ การเลือกทำเลที่ตั้ง การตั้งถิ่นฐาน การเกิดตลาดและชุมชนการค้า รวมถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิต วัฒนธรรมกับการใช้พื้นที่มาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย และเพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างในแต่ละช่วงเวลา แล้วสรุปปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 สรุปวิธีการวิจัย

วิธีการวิจัย	ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย	
	กลุ่มบุคคลสำคัญ	กลุ่มบุคคลทั่วไป
เกณฑ์การคัดเลือก	1) กลุ่มผู้ที่อยู่อาศัยหรือกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่ประกอบกิจการในพื้นที่มานานกว่า 60 ปีขึ้นไป หรืออยู่มานานพอที่จะทราบเรื่องราวในอดีต จำนวน 4 คน 2) ผู้นำชุมชนย่านตลาดล่างคนปัจจุบัน จำนวน 1 คน	1) กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าทั้งในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง จำนวน 5 คน 2) กลุ่มผู้อยู่อาศัยในพื้นที่จำนวน 5 คน
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	1) แบบสำรวจ มีรายละเอียดการสำรวจในด้าน ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เส้นทางคมนาคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของย่านตลาด 2) แบบสัมภาษณ์ ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ส่วนที่ 2 การเปลี่ยนแปลงของย่านตั้งแต่อดีตปัจจุบัน ส่วนที่ 3 ข้อคิดเห็นอื่นๆ	1) แบบสำรวจ 2) แบบสัมภาษณ์บุคคลทั่วไป ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ส่วนที่ 2 สภาพทั่วไปของย่าน ส่วนที่ 3 ข้อคิดเห็นอื่นๆ
การเก็บรวบรวมข้อมูล	1) ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการสำรวจ ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลจากผู้นำชุมชน และสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 กลุ่ม ได้แก่ บุคคลสำคัญ และบุคคลทั่วไป 2) ข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาและรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน จากแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่โบราณ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่	
การวิเคราะห์ข้อมูล	1) การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล 2) การแยกข้อมูล โดยการจัดลำดับ แยกหมวดหมู่ตามลักษณะของข้อมูล และสิ่งที่ค้นพบ 3) การวิเคราะห์ข้อมูล โดยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ศึกษา และสร้างข้อสรุป พร้อมทั้งนำเสนอข้อมูลในเชิงบรรยาย หรือพรรณนา	

ที่มา: ผู้วิจัย (2560)

3. ผลการวิจัย

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณย่านตลาดล่างมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง แสดงถึงพัฒนาการของตัวเมืองทางด้านกายภาพและการเปลี่ยนโครงสร้างเมือง และเริ่มมีหลักฐานชัดเจนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2208 ที่ปรากฏการสร้างป้อมปราการ พระราชวัง และอาคารสำคัญต่างๆ เกิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจการค้าจนกระทั่ง พ.ศ. 2406 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) มีการพัฒนาเมืองและสถานที่สำคัญของเมืองเพื่อสนับสนุนการเป็นเมืองท่าที่สำคัญ ทำให้กิจกรรมการค้าในย่านตลาดล่างเฟื่องฟูเป็นอย่างมาก ต่อมาในสมัยการปกครองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 มีการขยายพื้นที่เมืองเป็นย่านเมืองใหม่ร่วมกับการพัฒนาระบบคมนาคมอย่างต่อเนื่อง และในปัจจุบันตลาดเริ่มซบเซาลงจากนโยบายการพัฒนาย่านการค้าใหม่ ทั้งหมดล้วนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของการตั้งถิ่นฐาน โครงข่ายการคมนาคม และการเข้าถึง วิถีชีวิต กิจกรรมการใช้พื้นที่ สภาพเศรษฐกิจ และสังคม เมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นทำให้สามารถแบ่งพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างได้เป็น 3 ช่วงเวลา คือ 1) ช่วงเวลาที่ 1 ยุคเริ่มต้นชุมชนการค้าของย่านตลาดล่าง (พ.ศ. 2208 - พ.ศ. 2405) 2) ช่วงเวลาที่ 2 ยุครุ่งเรืองทางการค้าของย่านตลาดล่าง (พ.ศ. 2406 - พ.ศ. 2507) และ 3) ช่วงเวลาที่ 3 ยุคปัจจุบันของย่านตลาดล่าง (พ.ศ. 2508 - พ.ศ. 2560) โดยอธิบายในเรื่อง 1) ลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ ท่าเลที่ตั้ง การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะสถาปัตยกรรม โครงข่ายการคมนาคมและการเข้าถึง 2) ลักษณะทาง

เศรษฐกิจ ได้แก่ รูปแบบและประเภทของกิจกรรมในพื้นที่ 3) ลักษณะทางสังคม ได้แก่ วิถีชีวิต กิจกรรม และการใช้พื้นที่ และ 4) แผนและนโยบาย โดยในแต่ละช่วงเวลามีรายละเอียด ดังนี้

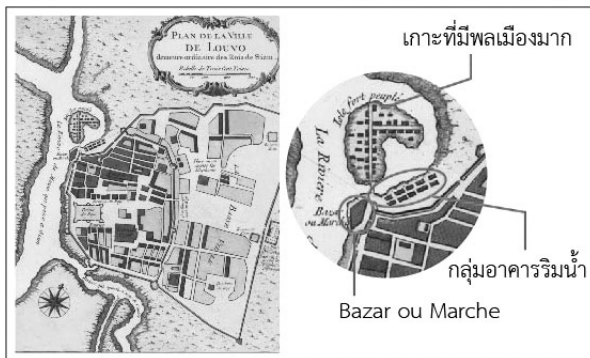
3.1 ช่วงเวลาที่ 1 ยุคเริ่มต้นชุมชนการค้าของย่านตลาดล่าง (พ.ศ. 2208 - พ.ศ. 2405)

การตั้งถิ่นฐานของย่านตลาดล่างมีพัฒนาการมายาวนานที่สามารถอ้างอิงได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และหลักฐานทางโบราณคดีแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนตั้งแต่สมัยทวารวดีบริเวณลุ่มน้ำ ซึ่งจะเห็นได้ว่าในสมัยนั้นเป็นยุคที่ลพบุรีมีบทบาทสำคัญทางการค้าและเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้ากับเรือค้าขายจากต่างชาติ นำมาซึ่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมและศาสนา และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของย่านตลาดล่าง คือ ท่าเลที่ตั้งที่เหมาะสม กล่าวคือ ในอดีตบริเวณแนวคูเมือง คันดิน และป้อมปราการของเมืองลพบุรีเป็นพื้นที่แรกที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เพราะประชาชนต้องการความปลอดภัยในการอยู่อาศัย เนื่องจากบริเวณป้อมปราการจะมีผู้ตรวจการดูแลเป็นประจำ การตั้งถิ่นฐานในระยะแรกของย่านตลาดล่างจึงเกิดขึ้นบริเวณแนวคันดินฝั่งตะวันตกของเมืองลพบุรีใกล้กับป้อมปราการบริเวณย่านท่าโพธิ์ จากแผนผังแนวคูเมืองและคันดินสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้แสดงตำแหน่งของแนวคูเมือง คันดิน และตำแหน่งป้อมท่าโพธิ์ที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของย่านตลาดล่างได้ชัดเจนประกอบกับแผนผังเมืองละโว้ (Plan De la ville de Louvo) พ.ศ. 2208 แสดงการเรียงตัวของอาคารที่อยู่อาศัยในลักษณะแนวยาวตามแนวแม่น้ำ 2 ฟากฝั่ง (รูปที่ 2) สอดคล้องตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลพบุรีที่มีการกล่าวถึง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนการค้าตามแนวคูเมืองฝั่งตะวันตกติดริมน้ำลพบุรี (แผนที่ชุมชนเมืองเก่า ลพบุรี, 2548) แผนผังเมืองละโว้ (Plan De la ville de Louvo) พ.ศ. 2208 จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนถึงการเริ่มต้นกิจกรรมการค้าในบริเวณริมน้ำของเมืองลพบุรี และเป็นจุดกำเนิดชุมชนการค้าบริเวณย่านตลาดล่างที่มีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยแผนผังมีการกำหนดบริเวณที่เรียกว่า Barzar ou Marche เป็นย่านตลาดคนเดินของเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นตำแหน่งเดียวกับที่ตั้งของย่านตลาดล่างในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามการเชื่อมต่อกับเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สะดวก จากการเป็นจุดตัดของโครงข่ายแม่น้ำหลายสายที่มาบรรจบกันก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ย่านตลาดล่างเป็นทำเลที่ตั้งที่มีความเหมาะสมต่อการอยู่อาศัยและทำการค้า โดยลักษณะการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนเป็นกลุ่มอาคาร บ้านเรือนวางตัวเรียงรายในลักษณะขนานกับแม่น้ำลพบุรี ถัดจากแนวกำแพงเมืองและแนวคันดิน และลาดเอียงลงมาทางทิศใต้ตลอดแนวแม่น้ำลพบุรีขนานกับแนวคันดินเดิม ซึ่งการตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำเช่นนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาว (Liver Linear Settlements) เนื่องจากแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดีดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน และเป็นแหล่งน้ำจืดที่สำคัญที่ส่งเสริมให้มีอาหาร การคมนาคม และนันทนาการ เมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวก (ฉัตรชัย พงษ์ประยูร, 2536) นอกจากนี้บริเวณย่านตลาดล่างยังมีความพร้อมด้านสาธารณูปโภค คือ ระบบประปาที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตใช้เพื่อการเกษตร อุปโภคและบริโภค (นพวัลย์ กิจภักษ์กุล, 2528) แสดงให้เห็นว่าไม่เพียงแต่ทำเลที่ตั้งของย่านตลาดล่างที่อยู่ในตำแหน่งยุทธศาสตร์ของการคมนาคม และการติดต่อทางการค้าบริเวณจุดตัดของแม่น้ำที่สามารถดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและทำการค้าบริเวณย่านตลาดล่าง แต่การมีระบบประปาที่เข้าถึงย่านตลาดล่างก่อนพื้นที่อื่นๆ และจากปัจจัยในข้างต้นทำให้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้าขายในย่านตลาดล่าง เกิดการใช้ประโยชน์อาคารเป็นที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรมเป็นส่วนมาก

รูปแบบและประเภทของกิจกรรมในพื้นที่ย่านตลาดล่างในยุคแรกเป็นกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับโครงข่ายการคมนาคมที่ใช้เส้นทางทางน้ำเป็นหลัก เนื่องจากสามารถเข้าถึงพื้นที่ย่านตลาดล่างได้สะดวกที่สุด และจากลักษณะภูมิประเทศที่ติดแม่น้ำลพบุรีทำให้พื้นที่ย่านตลาดล่าง มีลักษณะกึ่งตลาดท่าเรือ เกิดกิจกรรมการค้าและอยู่อาศัยตลอดแนวแม่น้ำลพบุรีต่อเนื่องไปยังเชิงตลาดท่าโพธิ์และตลาดท่าขุนนาง เป็นเหตุให้กิจกรรมการค้าทางน้ำจะเกิดขึ้นทั้งบริเวณพื้นที่ริมน้ำที่เป็นตลาดริมน้ำ เรือค้าขาย แพร่มน้ำ โดยสินค้าที่พบจะมาจากกลุ่มชาวบ้านที่นำสินค้าเกษตรที่ตนเองปลูกมาขายจำพวก ผัก ผลไม้ อาหารและขนมไทย ส่วนบริเวณริมน้ำจะมีเรือกระแซงใส่หลังคาจำนวนหลายลำที่จอดเทียบท่าเรือบรรทุกเกลือเม็ดจากจังหวัดใกล้ชายทะเลขึ้นมาขาย และยังมีเรือเครื่องเทศ เรือขายสินค้ามีคุณภาพระดับต่างประเทศ ซึ่งสินค้าส่วนนี้มักเป็นสินค้าที่มาจากเรือบรรทุกสินค้าของชาวจีน และชาวฮอลันดา ในขณะที่กิจกรรมการค้าบนบกจะเป็นร้านหาบเร่ แผงลอยที่นำ

สินค้ามาวางขายตามเส้นทางเท้าและทางเกวียน (รูปที่ 3) ดังนั้นการค้าและการบริการของย่านตลาดล่างในยุคนี้ไม่เพียงแต่ให้บริการคนในและคนนอกพื้นที่ของลพบุรีเท่านั้น แต่ยังมีส่วนเป็นกลุ่มคนมีบทบาทสำคัญทางการค้าในขณะนี้ โดยเป็นทั้งกลุ่มผู้ซื้อและผู้ขาย และมีบทบาทหน้าที่ในตำแหน่งข้าราชการของรัฐแสดงให้เห็นว่า นโยบายของรัฐขณะนั้นให้ความสำคัญกับการค้ากับต่างชาติและการประนีประนอมทางกฎหมายช่วยสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีทางการค้ากับต่างชาติทำให้การค้าในย่านตลาดล่างเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น

รูปที่ 2 การเรียงตัวของอาคารในย่านตลาดล่าง
ในแผนผังเมืองลวโว (Plan de la ville de Louvo)
ที่มา: สำนักศิลปากรที่ 4 ลพบุรี (2208)

รูปที่ 3 เส้นทางเกวียนและทางเท้าในสมัยอยุธยา
ที่มา: กองอนุรักษ์สิ่งแวดลอมธรรมชาติและศิลปกรรม
(2548)

ทั้งนี้ประชากรเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณย่านตลาดล่างมากขึ้น เพราะความเหมาะสมของทำเลที่ตั้ง ความสะดวกสบายในการสัญจรทางน้ำที่เอื้อต่อการค้าขายและขนส่งสินค้าต่างๆ อีกทั้งยังมีท่าเรือโดยสารสำหรับขนส่งสินค้าและโดยสารผู้คน ย่านตลาดล่างจึงเป็นจุดศูนย์กลางชุมชน และมีการประกอบกิจการที่สัมพันธ์กับการอยู่อาศัยและลักษณะทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้อยู่อาศัยและผู้ซื้อผู้ขาย ส่งผลให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในย่านผูกพันกับการค้าและแม่น้ำลพบุรีทุกคนอาศัยอยู่ร่วมกันแบบญาติพี่น้องสร้างที่อยู่อาศัยใกล้ๆ กัน ทั้งนี้ผลของการเป็นย่านการค้าที่คึกคักและการติดต่อค้าขายกับต่างชาติจึงดึงดูดให้เกิดการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวมอญและลาวพวน และช่วงหลังเป็นกลุ่มชาวจีนจึงเกิดความหลากหลายทางเชื้อชาติ จึงมีการบูรณะวัดวาอาราม สร้างศาลลูกศร เป็นสถาปัตยกรรมแบบจีน ทั้งนี้กิจกรรมการค้าบริเวณย่านตลาดล่างได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เกิดการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทำให้มีการขยายตัวของที่อยู่อาศัยและเรือนแถวค้าขายซึ่งเป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาเมือง ขยายคูเมือง ดันดินออกไปทางด้านตะวันออกเพื่อป้องกันพื้นที่เมือง พร้อมกับสร้างป้อมปราการและพระราชวัง ประกอบกับการใช้นโยบายการค้าเสรีที่ส่งผลให้กิจกรรมการค้าของย่านเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วจนเข้าสู่ยุครุ่งเรืองทางการค้า (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงยุคเริ่มต้นชุมชนการค้าของย่านตลาดล่าง (พ.ศ. 2208 - พ.ศ. 2405)

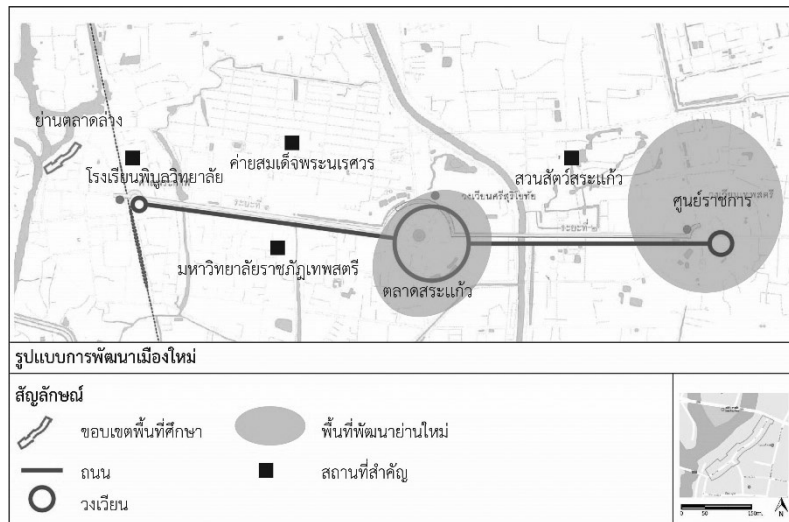
ประเด็น	ช่วงเวลาที่ 1 ยุคเริ่มต้นชุมชนการค้าของย่านตลาดล่าง (พ.ศ. 2208 - พ.ศ. 2405)
ลักษณะทางกายภาพ	- มีการตั้งถิ่นฐานในทำเลที่เหมาะสม ได้เปรียบในการสัญจรทางน้ำ - มีความพร้อมด้านสาธารณูปโภค คือ ระบบประปา - อาคารเรียงตัวสองฝั่งขนานไปกับแม่น้ำลพบุรี เป็นลักษณะ River linear settlements - พื้นที่ย่านถูกใช้ประโยชน์เพื่อการพาณิชย์กรรมเป็นหลัก โดยหนาแน่นบริเวณตลาดท่าเรือและพื้นที่ริมน้ำถัดลงไป อาคารบริเวณย่านตลาดล่างในยุคแรกและแบบจำลอง ที่มา: สำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี และผู้วิจัย (2560)
ลักษณะทางเศรษฐกิจ	- กิจกรรมการค้ามีความสัมพันธ์โดยตรงกับโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ ทำให้เกิดย่านตลาดขนาดใหญ่ 3 แห่งพร้อมกัน - ประเภทสินค้าที่พบจะมาจากกลุ่มชาวบ้าน และสินค้านำเข้าที่ขนมาทางเรือ - ผู้ซื้อและผู้ขายในบริเวณย่านตลาดล่าง ขุนนางและพ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีน
ลักษณะทางสังคม	- วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในย่านผูกพันกับการค้าและแม่น้ำลพบุรี และอยู่ร่วมกันแบบญาติพี่น้อง - มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวมอญลาวพวน และชาวจีนจึงเกิดความหลากหลายทางเชื้อชาติ - ชาวจีนที่นับถือในพุทธศาสนามีการบูรณะวัดวาอาราม และสร้างศาลลูกศร เป็นสถาปัตยกรรมแบบจีนสะท้อนให้เห็นการผสมผสานของวัฒนธรรมจากคนไทยดั้งเดิมและคนจีน
แผนและนโยบายที่เกี่ยวข้อง	- เริ่มมีการคูดคูเมืองและกำแพงดินแล้วค่อยๆ ขยายคูเมือง คั่นดินออกไปทางด้านตะวันออกเพื่อป้องกันพื้นที่เมืองให้รอดพ้นจากการรุกรานของต่างชาติ - สร้างป้อมปราการและพระราชวัง รวมทั้งก่อสร้างอาคารสถานที่สำคัญต่างๆ - เน้นการพัฒนาเมืองท่าทางการค้าและติดต่อการค้ากับต่างชาติโดยใช้นโยบายการค้าเสรี - มีการแต่งตั้งพนักงานของรัฐเพื่อดูแลตลาดในร่างตราสารเรื่องให้อำแดงเอี้ยจิ้นห้อเป็นกำนันตลาด

ที่มา: ผู้วิจัย (2560)

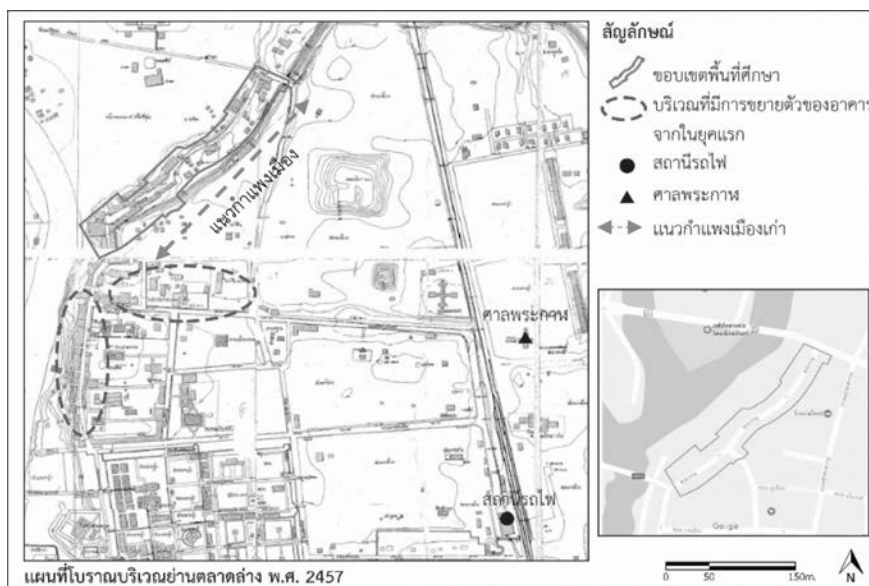
3.2 ช่วงเวลาที่ 2 ยุครุ่งเรืองทางการค้าของตลาดล่าง (พ.ศ. 2406 - พ.ศ. 2507)

ในยุคที่สองของย่านตลาดล่างลพบุรีมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เสด็จมาเมืองลพบุรีเป็นระยะๆ เพื่อทอดพระเนตรเมือง และนมัสการพระที่วัดเกาะแก้ว (วัดมณีชลขันธ์) จนใน พ.ศ. 2406 พระองค์ทรงทำการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น จึงทรงโปรดฯ ให้หาราชธานีสำรองที่ไกลพอที่จะไม่ได้รับการรบกวนจากข้าศึกจึงได้มีการบูรณะเมืองลพบุรี ซ่อมกำแพง ป้อม และประตูพระราชวังที่ชำรุดทรุดโทรม และสร้างพระที่นั่งพิมานมงกุฎขึ้นในพระราชวังเป็นที่ประทับ และพระราชทานนามว่า “พระนารายณ์ราชนิเวศน์” ลพบุรีจึงแปรสภาพเป็นเมืองสำคัญอีกครั้งหนึ่งและทำให้ย่านการค้าบริเวณท่าเรืออย่างย่านตลาดล่างเริ่มเข้าสู่ยุครุ่งเรืองทางการค้า ประกอบกับการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกและเส้นทางคมนาคมทางรางจากการเข้ามาของรถไฟในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการสร้างทางรถไฟสายเหนือ กรุงเทพฯ - เชียงใหม่ ตัดผ่านเมืองลพบุรีเมื่อ พ.ศ. 2445 ทำให้เกิดการแบ่งเมืองเป็น 2 ส่วน คือย่านเมืองใหม่และเมืองเก่า อีกทั้งนโยบายของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (รูปที่ 4) ที่มีการปรับปรุงถนนนารายณ์เพื่อเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมสายอื่นๆ

ให้สามารถเข้าถึงพื้นที่สำคัญๆ ทั้งสถาบันราชการ และจุดหมายตาบริเวณวงเวียนต่างๆ ในเขตเมืองใหม่ด้านตะวันออกของทางรถไฟ จึงทำให้โครงข่ายการคมนาคมทางบกเกิดการเชื่อมต่อกันมากขึ้น และทำให้การเข้าถึงและการขนส่งในบริเวณย่านตลาดล่างมีความสะดวกสบายยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในลักษณะกระจุกตัวบริเวณแนวเส้นทางรถไฟ และ ประกอบกับการปรับปรุงก่อสร้าง วัด และวังในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ทำให้ผู้คนนิยมไปตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวบริเวณวัดและวังในลักษณะ Cluster Settlement ซึ่งกลุ่มที่อยู่อาศัยที่มีการกระจุกตัวรวมกลุ่มกันจะมีศาสนสถานและสถานที่สำคัญเป็นศูนย์กลาง (ประสิทธิ์ คุณุรัตน์, 2524) แล้วจึงค่อยๆ ขยายตัวเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบ Road Linear Settlements ในบริเวณย่านการค้าใหม่และแนวถนนพระนารายณ์มหาราช (รูปที่ 5)

รูปที่ 4 แผนผังเมืองใหม่และการกำหนดย่านการค้า
ที่มา: แผนที่ชุมชนเมืองเก่า ลพบุรี (2548) และปรับปรุงโดยผู้วิจัย (2560)

รูปที่ 5 แผนที่โบราณบริเวณย่านตลาดล่าง พ.ศ. 2457
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร (2457)

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปเนื่องจากผู้คนยังคงยึดติดกับย่านการค้าเก่า และแม่น้ำลพบุรีทำให้ย่านตลาดล่างยังคงคึกคักเช่นเดิม ทั้งนี้การพัฒนาการคมนาคมทางรางไม่ถือเป็นการปิดช่องขายการสัญจรทางน้ำลงแต่อย่างไร แต่กลับทำให้ย่านตลาดล่างมีโอกาสในการขนส่งสินค้าได้ทั้งทางบกและทางน้ำ และทำให้สินค้าที่เข้ามาในย่านตลาดล่างมีความหลากหลายมากขึ้น อีกทั้งยังส่งผลให้สถาปัตยกรรมในบริเวณย่านตลาดล่างมีการเปลี่ยนแปลงเป็นสถาปัตยกรรมร่วมสมัยมากขึ้น มีสถาปัตยกรรมยุคใหม่แบบนีโอคลาสสิกและอาร์ตเดโคเกิดขึ้นอันเป็นผลมาจากการนำเข้าวัสดุก่อสร้าง เหล็ก ปูน เข้ามาทางเส้นทางรถไฟ

ในด้านเศรษฐกิจรูปแบบการค้าของย่านการค้าในขณะนั้นถือเป็นช่วงที่มีกิจกรรมการค้าเฟื่องฟูที่สุดจากผลของการพัฒนาเส้นทางรถไฟและถนนต่าง ๆ ทั้งสายหลัก สายรอง รวมถึงถนนเล็ก ๆ ที่เป็นตรอก และซอยล้วนได้รับการปรับปรุงเพื่อรองรับระบบขนส่งสาธารณะ ได้แก่ รถโดยสาร และรถราง ที่เปิดใช้งานในขณะนั้นและมีท่ารถอยู่บริเวณใกล้เคียงย่านตลาดล่าง ส่งผลให้ย่านตลาดล่างกลายเป็นจุดเปลี่ยนถ่ายผู้คนและสินค้าจากทุกพื้นที่ รูปแบบการค้าในย่านตลาดล่างยุคนี้จึงมีทั้งบริเวณท่าเรือ เรือนแถวค้าขายและหาบเร่แผงลอย โดยที่ท่าเรือและเรือนแพริมน้ำมีความคึกคักเป็นพิเศษ มีสินค้าเฉพาะ ได้แก่ ยาสมุนไพร หมาก พลุ ข้าวสาร เครื่องขาม และเครื่องจักสาน เป็นต้น

จากการพัฒนาเศรษฐกิจในขณะนั้นที่ค่อนข้างเจริญรุ่งเรืองที่สุดเมื่อเทียบกับย่านการค้าอื่นๆ บริเวณใกล้เคียงส่งผลให้เกิดการอพยพของกลุ่มประชากรชาวจีนหลากหลายกลุ่มเข้ามาอยู่อาศัยและทำการค้า โดยเฉพาะกลุ่มแรงงานชาวจีนที่เข้ามาทำงานก่อสร้างเส้นทางรถไฟและเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยอย่างถาวรบริเวณย่านตลาดล่าง ซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากการที่ย่านตลาดล่างมีชาวจีนอาศัยอยู่ก่อนแล้วตั้งแต่ช่วงยุคแรกของการก่อตั้งชุมชนการค้า ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในด้านเชื้อชาติที่ต้องการรวมกลุ่มทางสังคมในกลุ่มเชื้อชาติเดียวกัน โดยลักษณะทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ที่มีต่อกันทำให้ประชาชนนิยมสร้างบ้านเรือนใกล้ชิดกัน (ประสิทธิ์ คุณรัตน์, 2524) และแม้ว่าประชากรในย่านตลาดล่างขณะนั้นจะเต็มไปด้วยประชากรชาวจีนจำนวนมากทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไปจากเดิมค่อนข้างชัดเจน สะท้อนให้เห็นผ่านการดำเนินชีวิตของคนในย่านและเกิดการสร้างสรรค์สถานแบบจีน แต่ก็ไม่ได้ทำให้วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของย่านตลาดล่างสูญหายไปแต่อย่างไรกลับเป็นการนำเข้าวัฒนธรรม ความเชื่อใหม่ๆ และเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมความเชื่อ ของชาวพุทธและชาวไทยเชื้อสายจีน

กล่าวได้ว่ากิจกรรมการค้าในย่านตลาดล่างที่มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ในช่วงนี้เป็นผลมาจากการอพยพครั้งใหญ่ของกลุ่มชาวจีนหลายแซ่ที่มีทั้งพ่อค้าแม่ค้า และกุลีชาวจีนที่ภายหลังจากการเข้ามาของรถไฟเพื่อมาตั้งถิ่นฐานทำการค้า และรับจ้างในย่านตลาดล่าง ทำให้ย่านตลาดล่างทำกิจกรรมการค้าอย่างเข้มข้นมากขึ้น อีกทั้งการขนส่งสินค้าและการเดินทางเข้าถึงยังสะดวกมากยิ่งขึ้น ทำให้ตลาดล่างในช่วงนั้นจัดเป็นช่วงที่มีความรุ่งเรืองสูงสุดจากความพร้อมของแรงงาน ความหลากหลายของสินค้า ทั้งหมดล้วนมีส่วนผลักดันให้ย่านตลาดล่างกลายเป็ย่านการค้าและการบริการขนาดใหญ่ที่สำคัญของลพบุรี (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงยุครุ่งเรืองทางการค้าของตลาดล่าง (พ.ศ. 2406 - พ.ศ. 2507)

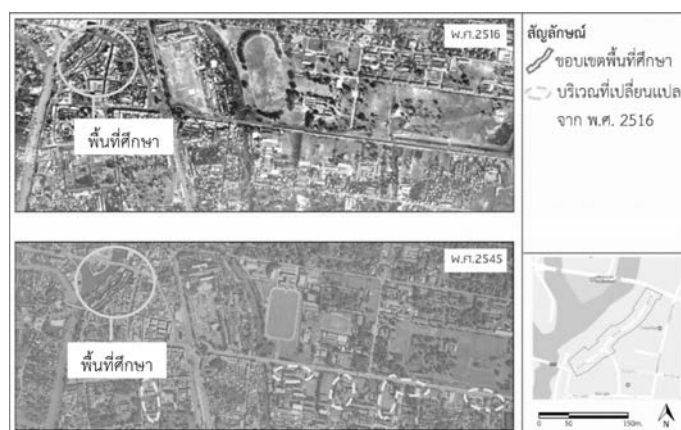
ประเด็น	ช่วงเวลา 2 ยุครุ่งเรืองทางการค้าของตลาดล่าง (พ.ศ. 2406 - พ.ศ. 2507)
ลักษณะทางกายภาพ	- การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวบริเวณวัดและวัง เป็นลักษณะ Cluster Settlement - ค่อยๆ ขยายตัวเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบ Road Linear Settlements และขยายไปยังย่านเมืองใหม่ การเข้ามาของรถไฟสนับสนุนให้เกิดการเดินทางทางเรือโดยเฉพาะเรือเมล์และเรือแจวข้ามฝากมากขึ้น - สถาปัตยกรรมในยุคนี้เป็นสถาปัตยกรรมร่วมสมัยมากขึ้น มีสถาปัตยกรรมยุคใหม่แบบนีโอคลาสสิกและอาร์ตเดโคเกิดขึ้น สถาปัตยกรรมสมัยใหม่แบบอาร์ตเดโค ที่มา: ผู้วิจัย (2560)
ลักษณะทางเศรษฐกิจ	- รูปแบบการค้าในย่านตลาดล่างยุคนี้มีทั้งบริเวณท่าเรือ เรือนแถว ดึกแถวค้าขาย และ หาบเร่ แผงลอย โดยที่ทำเรือและเรือนแพริมน้ำมีความคึกคักเป็นพิเศษ - มีสินค้าเฉพาะ ได้แก่ ยาสมุนไพร หมาก พลุ ข้าวสาร เครื่องขาม และเครื่องจักสาน เป็นต้น และมีการนำสินค้าประเภทวัสดุก่อสร้างเข้ามาขายโดยรถไฟ - มีร้านค้าและบริการ ได้แก่ ร้านยาตอง โคมเขียว และบ่อนการพนันในย่านตลาด สะท้อนความเจริญของย่าน เรือสินค้าบริเวณย่านตลาดล่าง ที่มา: สำนักศิลปากรที่ 4 ลพบุรี (2443)
ลักษณะทางสังคม	- เกิดการอพยพของกลุ่มประชากรชาวจีนหลากหลายกลุ่มเข้ามาอยู่อาศัย และทำการค้า - ประชากรในย่านอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ เป็นครอบครัวใหญ่ของทั้งชาวจีนและคนไทยเชื้อสายจีน - เป็นยุคที่มีการผสมผสานทางด้านวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก จากการดึงดูดทางการรวมกลุ่มของชาวจีน
แผนและนโยบายที่เกี่ยวข้อง	- มีการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือตัดผ่านเมืองลพบุรีบริเวณแนวคูเมือง - ตัดถนนถนนนารายณ์มหาราช และวางผังเมืองด้วยวงเวียน พร้อมกับพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

ที่มา: ผู้วิจัย (2560)

3.3 ช่วงเวลาที่ 3 ยุคปัจจุบันของย่านตลาดล่าง (พ.ศ. 2508 - พ.ศ. 2560)

ในยุคที่สามของย่านตลาดล่างเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2508 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ตลาดล่างเข้าสู่ยุคของการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งจากการที่ตลาดท่าเรือเริ่มซบเซาลง เช่นเดียวกับย่านการค้าอื่นๆ ตลอดแนวแม่น้ำลพบุรีที่ไม่คึกคักเช่นเดิม เพราะการสัญจรทางน้ำที่ถูกลดความสำคัญลง ขณะเดียวกันการสัญจรทางบกกลับมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นทำให้เรือโดยสาร และเรือสินค้าต่างๆ เริ่มน้อยลงจนกระทั่ง พ.ศ. 2510 เรือรับส่งผู้โดยสารก็หยุดวิ่งและหายไปจนหมด สะท้อนถึงจุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างจากยุครุ่งเรืองทางการค้าเข้าสู่ยุคปัจจุบันที่กิจกรรมการค้าของย่านซบเซาลงจากสาเหตุหลายประการ กล่าวคือในช่วงเวลานี้เกิดการพัฒนาการคมนาคมทางบกอย่างเต็มรูปแบบต่อเนื่องจากยุคที่ 2 ที่เริ่มมีการพัฒนาระยะแรก พร้อมกับการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานและระบบระบายน้ำตามนโยบายของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานในย่านตลาดล่างเล็กน้อย แต่ภายหลังเมื่อมีการอยู่อาศัยและทำการค้าในย่านการค้าใหม่เพิ่มมากขึ้นประกอบกับสิ่งอำนวยความสะดวกทางด้านสาธารณูปการที่มีการวางแผนไว้ให้เป็นย่านศูนย์ราชการตลอดแนวถนนพระนารายณ์มหาราช ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานและการเลือกทำเลที่ตั้งของประชาชนทั้งในย่านตลาดล่างและบริเวณใกล้เคียงเป็นเหตุให้ ประชาชนในย่านตลาดล่างและย่านเมืองเก่ารวมถึงประชาชนที่ประกอบอาชีพเกษตรนอกแนวคูเมืองมีการขยายตัวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองใหม่และติดกับแนวถนน ได้แก่ ถนนพระนารายณ์มหาราช ถนนราชดำเนิน ถนนสุรวงศ์ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาอยู่สองฝั่งของถนนต่างๆ ส่งผลต่อพื้นที่บริเวณย่านตลาดล่างอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ อาคารในบริเวณย่านมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตลอดแนวถนนพระรามและถนนอื่นๆ ในบริเวณย่านจะเห็นได้ว่าชุมชนด้านในของย่านตลาดล่างมีความหนาแน่นมากขึ้นและกระจายตัวมาทางด้านตลาดบนเมืองและพื้นที่ย่านเมืองใหม่ (รูปที่ 6) ส่งผลให้บ้านริมน้ำ เรือนแพ ตลาดท่าเรือ และทำน้ำหน้าศาลลูกศรมีสภาพเจียบเหว เนื่องจากแม่น้ำลพบุรีมีลักษณะแคบลง และตื้นเขิน ทำให้ผู้คนย้ายขึ้นมาตั้งถิ่นฐานสองฟากฝั่งของถนนพระราม เหลือเรือนไม้ริมน้ำและเรือนแพอยู่ไม่มาก ซึ่งการตั้งถิ่นฐานที่เกาะตัวแนวยาวตามสองฝั่งถนนแสดงให้เห็นว่าผู้คนเริ่มให้ความสำคัญกับพื้นที่ริมถนนมากกว่าพื้นที่ริมน้ำอย่างเช่น ในอดีต ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนให้เห็นถึงการลดบทบาทความสำคัญของเส้นทางสัญจรทางน้ำ และทำให้ความจำเป็นในการเดินทางมายังย่านตลาดลดลงไปด้วยเช่นกัน (กาญจนา แก้วพึ้ง และกฤตพร หัวเจริญ, 2554) ดังนั้นจะเห็นว่าการพัฒนาการคมนาคมทางบก ทั้งการปรับปรุงถนน การใช้รถโดยสารสาธารณะ เป็นปัจจัยสำคัญในการดึงดูดให้เกิดการตั้งฐานและการเลือกทำเลที่ตั้ง ทำให้รูปแบบกิจกรรม และวิถีชีวิต รวมถึงการใช้พื้นที่ของคนในย่านเปลี่ยนแปลงไป และสะท้อนถึงการปรับตัวของประชาชนในย่านในด้านการใช้พื้นที่ และทำกิจกรรมให้สอดคล้องกับรูปแบบทางเศรษฐกิจ สังคม เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคล ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง การปกครอง และเทคโนโลยีของแต่ละท้องถิ่นมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและกำหนดรูปแบบการขยายตัวของชุมชนได้ (ฉัตรชัย พงษ์ประยูร, 2536)

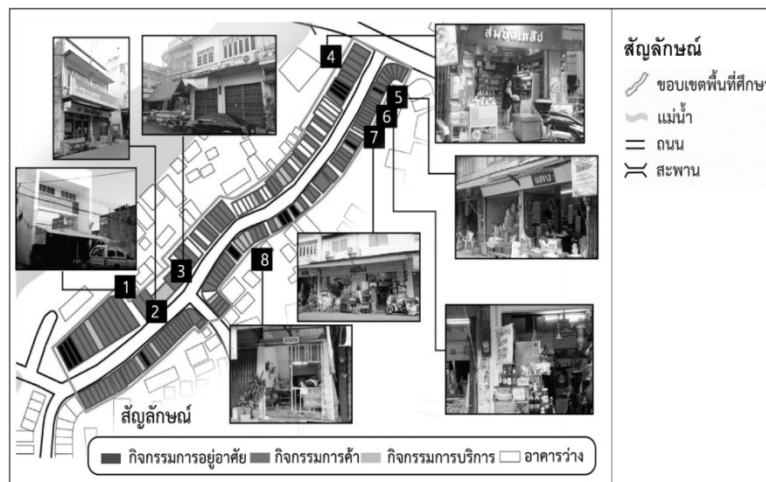

รูปที่ 6 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณย่านตลาดล่าง พ.ศ. 2516 และ พ.ศ. 2525
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร (2516, 2525)

แม้ตลาดท่าเรือจะซบเซาลงแต่ก็ยังคงหลงเหลือเรือนแพและเรือนไม้ริมน้ำบริเวณตลาดท่าเรือที่ยังทำการค้าและทำอาชีพประมงอยู่บ้าง แต่จากเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2511 ทำให้บ้านเรือนส่วนใหญ่ที่ทำจากไม้ถูกเพลิงไหม้เกือบหมด สร้างความเสียหายต่ออาคารบ้านเรือนและสภาพแวดล้อมโดยรอบของย่านตลาดล่างอย่างรุนแรง ส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมและการเลือกใช้ชีวิตในพื้นที่ชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้มีสถาปัตยกรรมแบบทันสมัย เน้นความเรียบง่าย และมีรูปแบบตลอดจนเทคนิคการก่อสร้างที่เปลี่ยนไปพร้อมกับការมาถึงของวัสดุก่อสร้างแบบใหม่ คือ คอนกรีตและเหล็ก ส่งผลให้ประหยัดเวลาในการก่อสร้าง มีความแข็งแรงทนทาน รวมไปถึงลดความเสี่ยงจากการเกิดอัคคีภัย ซึ่งทางเลือกของการก่อสร้างอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กจึงได้รับความนิยม (กุลพัชร เสนิงส์ ณ อยุธยา และเกรียงไกร เกิดศิริ, 2559)

นอกจากนี้เหตุการณ์ไฟไหม้ใหญ่ในครั้งนั้นยังส่งผลให้เกิดการอพยพออกของผู้คนในย่านตลาดล่างและเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้าและการบริการแตกต่างไปจากเดิม กล่าวคือ ในปัจจุบันไม่เหลือตลาดท่าเรือและเรือนแพค้าขายริมน้ำเช่นในอดีต กิจกรรมการค้าจึงเกิดขึ้นแค่นบกกเท่านั้น กิจกรรมที่พบในย่านตลาดล่างแบ่งเป็น 3 ประเภท (รูปที่ 7) คือ กิจกรรมการค้าที่พบมากที่สุด รองลงมาเป็นกิจกรรมการบริการ และการอยู่อาศัยตามลำดับ ซึ่งกิจกรรมการค้าการบริการจะพบใน 2 รูปแบบ คือ 1) การค้าขายและการบริการในอาคารแถว และ 2) การค้าขายแบบรถเข็น ขณะเดียวกันประเภทของสินค้าในย่านก็เปลี่ยนไปเป็นสินค้าอุปโภค บริโภคมากขึ้น เหลือสินค้าเฉพาะที่เป็นสินค้าดั้งเดิมของย่านไม่กี่ร้าน เนื่องจากสินค้าในย่านไม่ได้เป็นสินค้าหลักที่ขายดีที่ผู้คนต้องเข้ามาซื้อเป็นประจำ พ่อค้าแม่ค้าหลายคนจึงเรียกการซื้อขายแบบนี้ในย่านตลาดล่างว่า “ร้านค้ากันลิ้ม” คือ เมื่อประชาชนลิ้มซื้อสินค้าอะไรจากตลาดสดเทศบาล หรือตลาดบนเมือง ก็จะมาซื้อในย่านตลาดล่างซึ่งเป็นเพียงของใช้อุปโภค บริโภค หรือสินค้าทั่วไป (สุวรรณี นระพันธ์, 2560) ประกอบกับการเติบโตของธุรกิจการค้าขนาดใหญ่ที่ขยายตัวไปบริเวณแนวถนนย่านเมืองใหม่ จึงทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจในย่านเมืองใหม่ทั้งห้างสรรพสินค้า ร้านค้า และตลาดสด เป็นต้น และจากการขยายตัวของย่านการค้าดังกล่าวก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เศรษฐกิจของย่านตลาดล่างซบเซาลง เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของย่านการค้าท่าวังที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจของย่านการค้า อันเป็นผลมาจากการเติบโตของย่านการค้าใหม่ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญทางการค้าเพิ่มขึ้นและส่งผลให้ย่านการค้าเก่าซบเซาลง (ณัฐนิช จำรูญโรจน์ และกฤตพร หัวเจริญ, 2558) ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการค้าขายของย่านตลาดล่างมาเป็นการบริการมากขึ้นนั้นยังส่งผลให้ต้องมีการดัดแปลงอาคารแถวหลายคูหาเพื่อให้เหมาะสมต่อการทำการค้าและการบริการ ทั้งการติดกระจก และต่อเติมกันสาดออกมาด้านหน้าร้านเพื่อตั้งโต๊ะเก้าอี้ของร้านอาหาร และรถเข็นขายของ สะท้อนให้เห็นว่าไม่เพียงแต่ปัจจัยทางกายภาพเท่านั้นที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม แต่ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารและกิจกรรม อันได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และปัจจัยทางสังคมที่มีส่วนผลักดันให้ปัจจัยทางกายภาพเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบอาคารและกิจกรรมของตลาด (วีรดา สุขเจริญมิตร และกฤตพร หัวเจริญ, 2558)

ในด้านวิถีชีวิต กิจกรรม และการใช้พื้นที่ของย่านตลาดล่างในช่วงนี้มีความสัมพันธ์กับ 1) การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพตลาดครั้งใหญ่จากเหตุการณ์ไฟไหม้ 2) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้า และ 3) การพัฒนาปรับปรุงเส้นทางคมนาคมในบริเวณย่านตลาดล่าง กล่าวคือ ย่านตลาดล่างมีการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่รึมน้ำจากพื้นที่พาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยริมน้ำมาใช้พื้นที่บนบกติดแนวถนนพระรามและถนนสายอื่นๆ ใกล้เคียงเพื่ออยู่อาศัย และประกอบพาณิชยกรรม จากเหตุการณ์ไฟไหม้ไม่ได้ทำลายเพียงอาคาร และตลาดท่าเรือบริเวณย่านตลาดล่างเท่านั้น แต่เหตุการณ์ไฟไหม้ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของย่านในรูปแบบตลาดท่าเรือต้องยุติการคาลง เกิดการเปลี่ยนแปลงผู้อยู่อาศัยและทำการค้าในย่านตลาดล่าง ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมของย่านด้วย เพราะหลังจากเหตุการณ์ครั้งนี้ก็ทำให้ประชากรในย่านตลาดล่างมีการเปลี่ยนถ่ายอยู่ตลอดเวลา และมีจำนวนไม่แน่นอน ทำให้ลักษณะการปฏิสัมพันธ์แบบใกล้ชิดกันเลือนหายไป แต่ก็ยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกันและคนในย่านส่วนใหญ่ยังคงสืบต่อวัฒนธรรมประเพณีเก่าแก่ไม่ให้สูญหายไป

รูปที่ 7 รูปแบบการค้าและการบริการของย่านตลาดล่าง พ.ศ. 2560
ที่มา: ผู้วิจัย (2560)

อย่างไรก็ตามวิถีชีวิต กิจกรรมและการใช้พื้นที่ของย่านตลาดล่างที่เปลี่ยนแปลงไปก็ไม่ได้ทำลายเอกลักษณ์ของความเป็นย่านการค้าเก่าลงโดยสิ้นเชิง เนื่องจากประชาชนในย่านตลาดล่างที่เป็นคนดั้งเดิมยังคงรักษาเอกลักษณ์สำคัญของย่านผ่านรูปแบบวิถีชีวิต อีกทั้งการมีอาคารเก่าที่ใช้สถาปัตยกรรมแบบร่วมสมัยที่โดดเด่นแตกต่างจากย่านอื่น ก็ยังเป็นสิ่งสำคัญที่สร้างเอกลักษณ์ให้แก่พื้นที่ และทำให้กิจกรรมการใช้พื้นที่อยู่ในย่านยังคงเป็นการทำการค้าเช่นเดิม เพื่อไม่ให้ขัดกับรูปแบบอาคารดั้งเดิมที่เป็นมา (จริยา ตันติสุข, 2560) สะท้อนให้เห็นว่าความงามของสถาปัตยกรรมที่ตกทอดมาแต่ละยุคสมัยไม่ใช่สิ่งสำคัญเพียงอย่างเดียวที่แสดงถึงการตั้งอยู่หรือความเก่าแก่ของย่านตลาดล่างแต่วัฒนธรรม วิถีชีวิตในรูปแบบดั้งเดิมทั้งหมดยังอยู่ในตัวผู้อยู่อาศัยของย่านตลาดล่าง เพียงแต่บางอย่างอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปก็เพื่อปรับตัวให้เข้ากับรูปแบบสังคมและเศรษฐกิจปัจจุบัน โดยมีผู้คนเก่าแก่ที่พร้อมที่จะถ่ายทอดให้ผู้คนภายนอกได้เห็น ซึ่งไม่ได้ต้องการให้วิถีชีวิตแบบเดิมกลับมาแต่เพียงรักษาวิถีชีวิตแบบในปัจจุบันไว้ไม่ให้หลงลืมว่าในยุครุ่งเรืองนั้นเป็นอย่างไร สอดคล้องกับแนวคิดของ อรศิริ ปาณินท์ (2544) ที่กล่าวว่า คุณค่าของตลาดและเรือนค้าพื้นถิ่น มีใช้อยู่ที่ตัวสถาปัตยกรรมแต่ขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม สังคม และสถาปัตยกรรมรวมทั้งความต่อเนื่องของชีวิตของชีวิตที่เชื่อมโยงในอดีตถึงปัจจุบัน

สำหรับนโยบายด้านการคมนาคมทางบกและการขนส่ง รวมถึงการสร้างเขื่อนกั้นน้ำนั้นปิดกั้นเส้นทางทางน้ำลงโดยสมบูรณ์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานจากริมน้ำมาอยู่ตามแนวถนน และประกอบกับย่านตลาดล่างเป็นย่านการค้าที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองเก่า จึงมีข้อจำกัดในการขยายตัวด้วยเช่นกัน ดังนั้น เมื่อมีการพัฒนาย่านการค้าใหม่อย่างเต็มรูปแบบและเกิดการลงทุนของธุรกิจการค้าและการบริการขนาดใหญ่ในย่านเมืองใหม่นั้นจึงสร้างแรงดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนั้นมากขึ้น ส่งผลให้เศรษฐกิจของย่านชบเซาลง แต่จากความเก่าแก่ของย่านที่สะท้อนให้เห็นถึงความสวยงามของสถาปัตยกรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในย่านที่ยังผูกพันกับการค้าเช่นในอดีต ทำให้มีการวางแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าลพบุรีและชุมชนตลาดล่าง ในเขตเมืองเก่าลพบุรี (ฉันทฤทธิ์ วิโรจน์ศิริ, 2557) ที่จะส่งผลให้เกิดการสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และอาจทำให้ย่านตลาดล่างกลับมามีบทบาททางการค้าและการท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองลพบุรีอีกครั้ง (ตารางที่ 4)

ตารางที่ 4 สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงยุคปัจจุบันของตลาดล่าง (พ.ศ. 2508 - พ.ศ. 2560)

ประเด็น	ช่วงเวลาที่ 3 ยุคปัจจุบันของย่านตลาดล่าง (พ.ศ. 2508 - พ.ศ. 2560)
ลักษณะทางกายภาพ	- การสัญจรทางน้ำลดบทบาทลง เน้นการเดินทางทางบกเป็นหลัก - บ้านริมน้ำและเรือนแพ ย้ายขึ้นมาตั้งถิ่นฐานสองฟากฝั่งของถนนพระราม และมีประชากรตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองใหม่ตลอดแนวถนนมากขึ้น - เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ทำให้บ้านเรือนส่วนใหญ่ที่ทำจากไม้ถูกเพลิงไหม้ - เกิดตึกแถวสมัยใหม่จำนวนมาก และเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์อาคารเน้นการบริการมากกว่าการค้า
ลักษณะทางเศรษฐกิจ	- ไม่เหลือตลาดท่าเรือและเรือนแพค้าขายริมน้ำเช่นในอดีต กิจกรรมการค้าจึงเกิดขึ้นแค่นบก - กิจกรรมการค้าที่พบในย่านตลาดล่างแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ 1) การค้าขายและการบริการในอาคารแถว และ 2) การค้าขายแบบรถเข็น - ประเภทของสินค้าในย่านเป็นสินค้าทั่วไปที่เป็นของอุปโภค บริโภค และเหลือสินค้าเฉพาะของย่านอยู่ไม่กี่ร้าน รูปแบบการค้าและการบริการปัจจุบัน ที่มา: ผู้วิจัย (2560)
ลักษณะทางสังคม	- ประชากรในย่านตลาดล่างมีการเปลี่ยนถ่ายอยู่ตลอดเวลา - ปัจจุบันไม่มีท่าเรือแล้วจึงขาดศูนย์รวมของกิจกรรมในย่านไปทำให้ผู้คนรู้จักกันแบบผิวเผิน แต่ก็ยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพราะคนในย่านส่วนใหญ่ยังเป็นคนไทยเชื้อสายจีน - ผู้นำชุมชนมีการจัดงานประเพณีทั้งประเพณีไทยและจีนขึ้นเป็นประจำ เพื่อรักษาประเพณีเดิมไว้
แผนและนโยบายที่เกี่ยวข้อง	- ปรับปรุงถนนปรางค์สามยอด ถนนราชดำเนิน สร้างสะพาน และเชื่อมกันน้ำจึงปิดกั้นเส้นทางสัญจรทางน้ำโดยสมบูรณ์ - ในพื้นที่เมืองเก่ามีแหล่งโบราณสถานจำนวนมากที่เป็นข้อจำกัดในการขยายตัวของย่าน - มีการวางแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าลพบุรีและชุมชนตลาดล่าง ในเขตเมืองเก่าลพบุรี แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์ย่านตลาดล่าง ที่มา: หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลพบุรี (2555)

ที่มา: ผู้วิจัย (2560)

กล่าวโดยสรุป ในยุคเริ่มต้นชุมชนการค้าของย่านตลาดล่างแห่งนี้เกิดขึ้นจากความเหมาะสมของทำเลที่ตั้งที่ดี ใกล้แนวกำแพงเมืองเก่า คูเมือง และคันดิน ประกอบกับมีแม่น้ำลพบุรีเป็นแม่น้ำสายหลักที่ใช้ในการสัญจร ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของผู้คนบริเวณย่านตลาดล่างตามแนวแม่น้ำลพบุรี อีกทั้งนโยบายการพัฒนาทางการค้าและการติดต่อกับต่างชาติในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทำให้การค้าของย่านตลาดล่างในยุคนี้เฟื่องฟู เกิดการอพยพของพ่อค้าชาวจีนและแรงงานที่จำนวนมาก จึงเกิดการเผยแพร่วัฒนธรรมต่างชาติโดยเฉพาะความเชื่อของจีน ทำให้เกิดการผสมผสานของวัฒนธรรม ส่งผลให้ตลาดล่างเข้าสู่ยุคที่รุ่งเรืองในการทำการค้าสูงสุด ภายหลังเมื่อมีนโยบายพัฒนาเมือง การคมนาคม และสร้างย่านการค้าใหม่ ประกอบกับเหตุการณ์ไฟไหม้ ทำให้ย่านตลาดล่างสูญเสียเรือนแถวไม้ค้าขายและตลาดท่าเรือไป อีกทั้งการใช้รถยนต์ได้รับความนิยมมากขึ้นในที่สุดท่าเรือจึงได้ปิดตัวลงและขณะเดียวกันเศรษฐกิจในย่านตลาดล่างก็ซบเซาลงไปด้วย เนื่องจากการขยายตัวของย่านการค้าใหม่ ทำให้เกิดห้างสรรพสินค้า และตลาดใหม่ๆ อยู่ใกล้กับเส้นถนนหลัก มีสิ่งอำนวยความสะดวกทั้งโรงเรียน โรงพยาบาล และหน่วยงานราชการต่างๆ ทำให้เกิดการอพยพเข้าของคนนอกพื้นที่เพื่ออยู่อาศัยและทำการค้า ซึ่งประชาชนในย่านบางส่วนได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเรือนแถวและตึกแถว รวมถึงต่อเติมกันสาดหน้าร้านเพื่อให้เอื้อต่อการค้าขายและการบริการ ทำให้ย่านตลาดล่างมีการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมจากการค้ามาเป็นการบริการมากขึ้น ลักษณะทางสังคม และวิถีชีวิตของคนในย่านจึงเปลี่ยนแปลงไป ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบเครือญาติเช่นในอดีต แต่ปัจจุบันได้มีนโยบายในการอนุรักษ์ย่านชุมชนเก่าโดยการกำหนดถนนคนเดิน ปรับปรุงภูมิทัศน์ โดยปัจจุบันเริ่มพัฒนาพื้นที่ริมหน้าบริเวณท่าเรือเก่า (ท่าเรือเขียว) ที่ถูกทิ้งร้างไม่ได้ใช้งานเป็นพื้นที่ส่วนกลางของชุมชนสำหรับจัดกิจกรรมและออกกำลังกาย (แป้น หมิ่นปล้อง, 2560) และมีวางแผนแม่บทในการพัฒนาย่านโดยหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลพบุรี มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรีได้ศึกษาการวางแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าลพบุรี และชุมชนตลาดล่างเป็นอีกหนึ่งชุมชนเก่าแก่ที่กำลังริเริ่มดำเนินโครงการอนุรักษ์และพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของย่านทั้งในด้านสถาปัตยกรรมและรูปแบบวิถีชีวิต ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์และพัฒนาเป็นการท่องเที่ยวชุมชน

4. การอภิปรายผล การวิจารณ์และสรุป ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาและวิเคราะห์พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างในแต่ละช่วงเวลา รวมถึงการนำข้อมูลจากการลงพื้นที่สำรวจ และการสัมภาษณ์ผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ตลาดล่างมาประกอบการพิจารณาเพื่อสร้างความเข้าใจ พบว่าในแต่ละช่วงจะมีปัจจัยด้านกายภาพ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านสังคม วิถีชีวิต และการใช้พื้นที่ รวมถึงแผนและนโยบายต่างๆ ที่ล้วนมีความสัมพันธ์กันจึงสามารถสรุปเป็นปัจจัยหลักและปัจจัยรองที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงดังต่อไปนี้

ในช่วงเริ่มต้นชุมชนการค้าย่านตลาดล่างมีปัจจัยด้านกายภาพ ได้แก่ ทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม และความได้เปรียบของโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ เนื่องจากแม่น้ำลพบุรีเป็นแม่น้ำสายหลักที่ใช้ในการเดินทางที่สะดวกที่สุดจากลักษณะโครงข่ายของแม่น้ำ คู คลองที่เชื่อมต่อกับพื้นที่อื่นๆ สนับสนุนให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลักษณะทอดตัวตามแนวยาว (Linear Settlements) ของแม่น้ำลพบุรี เนื่องจากแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน และส่งเสริมให้มีอาหารการคมนาคม นันทนาการ เมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวก (จิตรชัย พงษ์ประยูร, 2549) อีกทั้งการมีท่าเรือในบริเวณย่านตลาดล่าง และมีพื้นที่กิจกรรมทั้งบนบกและริมน้ำยังเป็นข้อได้เปรียบของพื้นที่ในการอยู่อาศัยและเหมาะสมในการเป็นชุมชนการค้าขาย รวมไปถึงความพร้อมด้านสาธารณูปโภคที่บริเวณย่านตลาดล่างมีการวางระบบประปาเป็นที่แรกสอดคล้องกับแนวคิดของ นพวัลย์ กิจรัชกุล (2528) เนื่องจากระบบประปาถือเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตใช้เพื่อการเกษตร อุปโภค บริโภค ที่มีผลต่อการตัดสินใจในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ประกอบกับการมีนโยบายการค้าเสรีที่สนับสนุนให้เมืองลพบุรีเป็นเมืองท่าทางการค้าและทำให้อุตสาหกรรมการค้าในย่านตลาดล่างเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก

สำหรับในช่วงเวลาที่สองมีการพัฒนาการคมนาคมทางราง ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาศักยภาพด้านการค้าและการบริการของย่านตลาดล่าง ดึงดูดให้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัยและประกอบกิจกรรมการค้าขายอย่างเข้มข้นมากขึ้น เนื่องจากความสะดวกสบายในการเข้าถึงและการขนส่งสินค้าที่สามารถทำได้หลากหลายรูปแบบ ส่งผลให้ย่านตลาดล่างเข้าสู่ยุคที่รุ่งเรืองทางการค้าและมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมจากการเข้ามาของกลุ่มคนชาวจีนทั้งพ่อค้า และแรงงานที่เต็มเต็มระบบ เศรษฐกิจของย่านจนทำให้ย่านตลาดล่างกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าและการบริการที่หลากหลาย พร้อมกับสร้างการผสมผสานทางวัฒนธรรม มีการสร้างศาลเจ้าแบบจีนสะท้อนบทบาทความสำคัญของชาวจีนต่อย่านตลาดล่างซึ่งโดยทั่วไปการดำเนินชีวิตในย่านตลาดนั้นมักก่อให้เกิดสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบพิธีกรรมเป็นที่พึ่งพาทางใจ ที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน และสร้างบรรยากาศให้แก่ชุมชน (เกียรติ จิระกุลและคณะ, 2525)

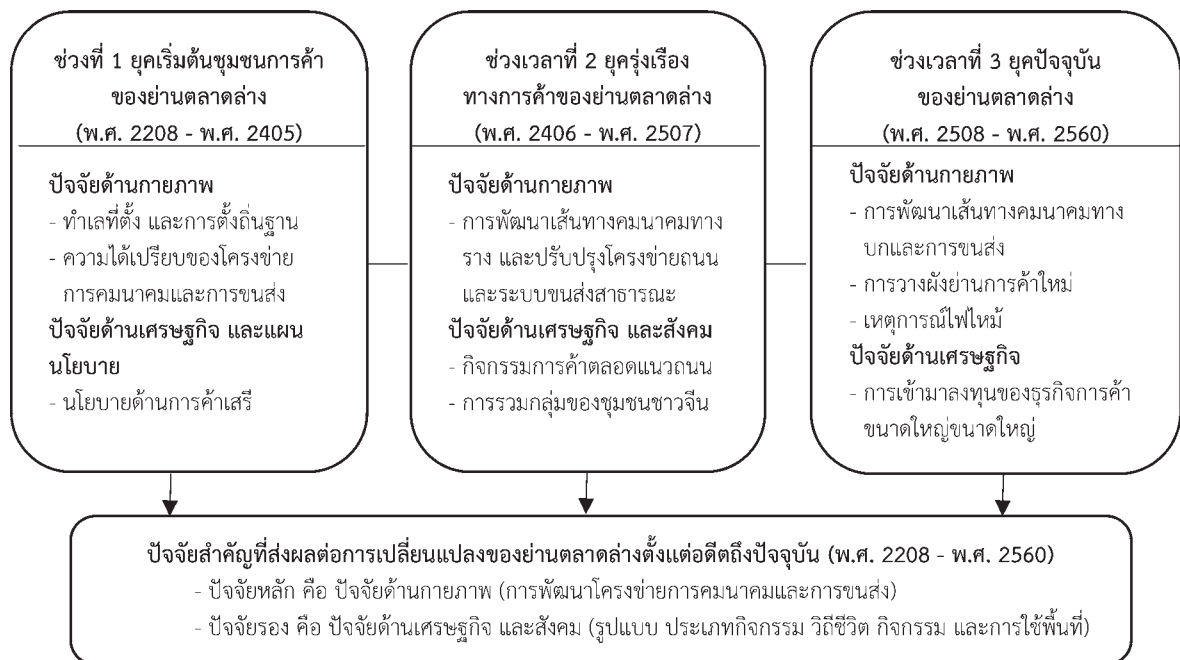
จนกระทั่งปัจจุบันมีการพัฒนาย่านการค้าใหม่ ทำให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ และการเข้ามาลงทุนของธุรกิจการค้าขนาดใหญ่บริเวณพื้นที่เมืองใหม่สองฟากฝั่งถนนพระนารายณ์มหาราชและการกระจุกตัวของร้านค้าร้านบริการบริเวณวงเวียนต่าง ๆ ทำให้อ่านตลาดล่างต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบกิจกรรมการค้าและการอยู่อาศัยให้สามารถประกอบการค้าและการบริการต่อไปได้ ทำให้สินค้าบางอย่างของย่านหายไปและการที่ลักษณะเด่นของสินค้าเฉพาะแห่งของตลาดที่เป็นตัวดึงดูดให้คนต่างชุมชนเข้ามาซื้อของในตลาดของตนเองเริ่มเลือนหายไปนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามวงจรชีวิตของตลาดพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาและระบบการค้าในปัจจุบัน (อรศิริ ปาณินท์, 2544) รวมถึงการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบก ที่มุ่งเน้นการพัฒนาถนนสายหลักและสายย่อยต่าง ๆ พร้อมกับจัดระบบขนส่งสาธารณะเพื่อให้เส้นทางคมนาคมทางบกสะดวกสบายมากขึ้น ทำให้อ่านตลาดล่างสามารถขนส่งสินค้าได้หลากหลายรูปแบบ และเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แหล่งงาน และที่อยู่อาศัย แต่ขณะเดียวกันก็ทำให้รูปแบบการค้าขายทางน้ำสูญหายไปประกอบกับเหตุการณ์ไฟไหม้บริเวณย่านตลาดล่างที่ส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจย่านที่ซบเซาลง และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมในย่านให้ทันสมัยมากขึ้น ในขณะเดียวกันย่านตลาดล่างยังรักษาสินค้าเฉพาะของย่านเพื่อแสดงถึงเอกลักษณ์ของย่านไว้ แต่มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทให้เหมาะสมเพื่อรองรับความต้องการของคนในพื้นที่และคนภายนอกที่เข้ามาใช้บริการ เท่ากับเป็นการลดบทบาททางการค้าของย่านตลาดล่างลง

จากข้างต้นสามารถสรุปปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างทั้งที่เป็น ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยด้านกายภาพ ได้แก่ “ทำเลที่ตั้ง การตั้งถิ่นฐาน” ที่เป็นตัวกำหนดบทบาทการเป็นที่อยู่อาศัยและย่านการค้า ซึ่งเริ่มต้นจากการมีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม ประกอบกับ “แผนนโยบายการพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมและการขนส่ง” ที่สะดวกทำให้อ่านการค้าและที่อยู่อาศัยบริเวณย่านตลาดล่างมีการขยายตัวและเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่พื้นที่รอบ ๆ สถานีรถไฟและย่านเมืองใหม่ตามลำดับ ส่งผลให้เกิดการใช้ประโยชน์อาคารเป็นที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรมเพิ่มขึ้นตามความเข้มข้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่มี “เหตุการณ์ไฟไหม้บริเวณย่านตลาดล่าง” ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในย่านทำให้พื้นที่พาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยลดลง รวมทั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารที่ทันสมัยมากขึ้น อีกทั้งยังสร้างการเปลี่ยนแปลงต่อระบบเศรษฐกิจ และสังคม โดยทำให้รูปแบบการค้า และประเภทสินค้าในย่านเปลี่ยนไป และยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนถ่ายของผู้คนในย่านอยู่ตลอดเวลา เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิต และลักษณะความสัมพันธ์ของคนในย่านแตกต่างไปจากเดิม

สำหรับปัจจัยรองที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของย่านตลาดล่าง คือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ และสังคม คือ “รูปแบบและประเภทกิจกรรมของย่านตลาดล่าง” ที่เปลี่ยนแปลงไปตามรูปแบบการคมนาคมโดยมีอิทธิพลโดยตรงต่อการขนส่งสินค้าและแหล่งที่มาของสินค้า ทำให้ร้านค้าร้านบริการในย่านต้องเปลี่ยนแปลงประเภทสินค้า และรูปแบบการค้าเพื่อให้อ่านการค้ามีความต้องการผู้บริโภค และคำนึงถึงการขนส่งสินค้าด้วย ประกอบกับ “การวางผังย่านการค้าใหม่” ที่ต้องมีการปรับปรุงเส้นทางถนนหลายสายให้เชื่อมต่อกันมากขึ้น ส่งผลให้กิจกรรมการค้าและการบริการในย่านตลาดล่างเข้มข้นมากขึ้น เพิ่มโอกาสในการเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าจากการเดินทางที่หลากหลายรูปแบบ แต่ในทางกลับกันการพัฒนาดังกล่าวก็เพิ่มโอกาสการเข้าพื้นที่ย่านการค้าใหม่ และสนับสนุนให้เกิดการลงทุนของธุรกิจขนาดใหญ่ ที่มีผลต่อการลดบทบาททางการค้า

ของย่านตลาดล่างในเวลาต่อมา และในส่วนปัจจัยสนับสนุนรองลงมา คือ “วิถีชีวิต กิจกรรม และการใช้พื้นที่” ซึ่งเป็นผลมาจากกิจกรรมการรวมกลุ่มของชุมชนชาวจีนที่มาอยู่อาศัยและทำการค้าในย่านตลาดล่างอย่างถาวร โดยมีปัจจัยดังต่อไปนี้มาจากการพัฒนาระบบคมนาคมและนโยบายการค้าเสรี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตในรูปแบบที่ผูกพันกับการค้าอย่างมาก อีกทั้งยังก่อให้เกิดอาชีพใหม่ และเกิดการถ่ายทอดรูปแบบการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนา ระบบความสัมพันธ์ในย่านและการใช้พื้นที่ที่ประกอบกับ “การเข้ามาของประชากรนอกพื้นที่” ที่สร้างการเปลี่ยนแปลงต่อรูปแบบการค้าและวิถีชีวิตให้มีความหลากหลายในภาคบริการมากขึ้น

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า ปัจจัยด้านกายภาพ และแผนนโยบายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของย่านตลาดล่าง โดยมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจในด้านรูปแบบและประเภทของกิจกรรมเป็นปัจจัยสนับสนุนที่ทำให้ย่านตลาดล่างยังคงมีกิจกรรมการอยู่อาศัยและกิจกรรมการค้าและการบริการเป็นกิจกรรมหลักของย่าน พร้อมกับรักษาคูณค่าของย่านในด้านสังคม วัฒนธรรมที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการค้าขายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (รูปที่ 8)

รูปที่ 8 สรุปปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2208 - พ.ศ. 2560)
ที่มา: ผู้วิจัย (2560)

ซึ่งผลของการศึกษานี้ก็น่าจะเป็นประโยชน์ต่อคนในย่านตลาดล่างในการใช้ประกอบการพัฒนาและวางแผนรับมือกับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต และเป็นข้อมูลพื้นฐาน เพื่อประยุกต์ใช้ในการวางแผน หรือประโยชน์อื่นๆ ในด้านการพัฒนาย่านการค้าและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอนาคต และสำหรับการศึกษาเกี่ยวกับย่านตลาดล่างในครั้งต่อไป ควรศึกษาปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและให้ความสำคัญกับศึกษาในด้านวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมถึงรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในย่านที่สะท้อนถึงเอกลักษณ์ของย่านตลาดล่างในมุมมองของวิถีชุมชนและย่านการค้าเก่าที่มีคุณค่าต่อการอนุรักษ์

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วฟ้า และกฤตพร ห้าวเจริญ. (2554). ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร. **วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล.** 13(31), 88 - 96.
- กุลพัชร เสนิงค์ ณ อยุธยา และเกรียงไกร เกิดศิริ. (2559). อาคารแถวพื้นถิ่นในภูมิทัศน์ย่านประวัติศาสตร์ตลาดล่าง ถนนพระราม จังหวัดลพบุรี. **วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.** 15(1), 77-98.
- เกียรติ จิระกุล และคณะ. (2525). **ตลาดในกรุงเทพมหานคร: การขยายตัวและพัฒนาการ.** กรุงเทพฯ.
- กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. (2548). **แผนที่ชุมชนเมืองเก่าลพบุรี.** ลพบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.
- จริยา ตันติสุข. เจ้าของร้านตันติสุข. (14 มกราคม 2560). สัมภาษณ์โดย จิตติมาพร พามา. **สภาพทั่วไปของย่านตลาดล่าง.** ชุมชนตลาดล่าง.
- นัตริชัย พงษ์ประยูร. (2536). **การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎี และแนวปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นันทฤทธิ์ วิโรจน์ศิริ. (2556). **สถาปัตยกรรมเมืองเก่าลพบุรี: คู่มือท่องเที่ยวเมืองเก่าลพบุรี.** ลพบุรี: หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลพบุรี.
- ณัฐนิช จำรูญโรจน์ และกฤตพร ห้าวเจริญ. (2558). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านท่าวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. **วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล.** 18(23), 73-89.
- นำพลชัย กิจรักษ์กุล. (2528). **ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2524). **การตั้งถิ่นฐานประชากรในชนบทของภาคอีสาน.** **วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.**
- แป้น หมิ่นปลั่ง. ประธานชุมชน. (14 มกราคม 2560). สัมภาษณ์โดย จิตติมาพร พามา. **การเปลี่ยนแปลงของย่านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน.** ชุมชนตลาดล่าง.
- วีรดา สุขเจริญมิตร และกฤตพร ห้าวเจริญ. (2558). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารและกิจกรรมของตลาดหัวตะเข้ กรุงเทพมหานคร. **วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล.** 17(21), 43-55.
- สุวรรณี นระพันธ์. เจ้าของร้านแดง. (14 มกราคม 2560). สัมภาษณ์โดย จิตติมาพร พามา. **สภาพทั่วไปของย่านตลาดล่าง.** ชุมชนตลาดล่าง.
- อรทัย แซ่ต๋อง. (2548). **พลวัตตลาดนัดในสังคมแห่งการค้า** (วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ, มหาวิทยาลัยศิลปากร).
- อรศิริ ปาณินท์. (2544). **เรือนค้าขายพื้นถิ่นในชุมชนเมือง.** กรุงเทพฯ: เจพรีนซ์.